

TÍTOL DEL TREBALL

***Educació en valors en l'Educació Secundària:
Fonamentació y materials d'aula***

AUTOR

José Arnal Agustín

CURS ESCOLAR

2.000 – 2.001

“A fuerza de no enseñar las virtudes han ido desapareciendo de los corazones y la técnica científica se muestra incapaz de configurar una sociedad fuerte y humana. Se puede cortar un árbol y apoyar la copa sobre una columna de cemento: por algún tiempo seguirá ofreciendo sombra acogedora, pero separada de la raíz que lo vivificaba, inevitablemente morirá. Es el espectáculo que podemos contemplar en cualquier sociedad avanzada: la negación de los valores absolutos conduce a la desintegración de la sociedad. No bastarán las leyes más perfectas porque no habrá criterio posible por el que mostrar que se deben obedecer las leyes. El crecimiento de las fuerzas policiales para hacer que las leyes se cumplan se hará ilimitado. Y al final habría incluso que fundamentar el orden mismo de las fuerzas policiales”.

RUIZ RETEGUI, A.,
La ciencia y la fundamentación de la Ética.

AGRAÏMENT

La meva gratitud a tots qui des del seu treball en el Departament d'Ensenyament, recolzen i impulsen activitats de formació del professorat en exercici, al Dr. D. Alfredo Díez per el seu recolzament i direcció, als alumnes que van cursar el crèdit "Valors" per la seva receptivitat, i a aquells qui d'una forma o altra han fet possible aquest treball d'investigació.

ÍNDEX

| | |
|---|-----------|
| 1. INTRODUCCIÓ | 05 |
| 1. El tema objecte del treball i hipòtesi..... | 05 |
| 2. Marc referencial per a l'ensenyament en valors | 06 |
| 2. TREBALL REALITZAT | 12 |
| A. PROCÈS DE LA INVESTIGACIÓ | 12 |
| B. ACTUALITAT DEL TEMA, HIPÒTESIS I OBJECTIUS | 12 |
| 1. Actualitat del tema | 12 |
| 2. Hipòtesis | 14 |
| 3. Objectius | 14 |
| 4. Disseny | 14 |
| C. METODOLOGIA DE LA INVESTIGACIÓ | 15 |
| 1. Les variables | 15 |
| 2. Població i mostres | 16 |
| 3. Instruments per avaluar el caràcter ètic | 17 |
| 4. Procediment i aplicació de les proves | 18 |
| D. RESULTATS I SIGNIFICACIÓ DE LES DADES | 20 |
| 1. Resultats | 20 |
| 2. Estudis de la significació de les dades | 21 |
| 3. CONCLUSIONS DE LA INVESTIGACIÓ | 25 |
| 1. Respecte als resultats | 25 |
| 2. Respecte als contrastos | 25 |
| 3. Altres aspectes | 25 |
| 4. D'interès | 26 |
| 4. PROPOSTA PER L' ENSENYAMENT EN VALORS EN EDUCACIÓ SECUNDÀRIA I EN BATXILLERAT | 26 |
| 4.1. La dignitat de l'ésser humà com a base d'una ètica comú | 26 |
| 4.2. Finalitats | 27 |
| 4.3. Continguts | 28 |
| 4.4. Metodologia | 30 |
| 5. BIBLIOGRAFIA | 31 |
| 6. ANNEX | 35 |
| - Fonamentació | 35 |
| - Valors humans | 46 |

1. INTRODUCCIÓ

1. El tema objecte del treball i hipòtesi

L'educació en valors i dels valors és un tema actual. I ho és, entre altres raons, com una de les manifestacions en l'intent de superació del desconcert en el terreny de l'ensenyament, expressió a la vegada de les llums i de les ombres en la família i en la societat. Serveix com a referència, entre altres, Alasdair MacIntyre (1987) que suggereix que en el camp de l'Ètica s'ha produït una catàstrofe semblant a una guerra nuclear. Com si fóssim supervivents d'una guerra atòmica, el nostre pensament moral es compón de restes inconnexes d'un paisatge aristotèlic que ha quedat devastat. Es negen principis morals objectius, perquè es diu que en aquest terreny es qüestió de preferències personals, i pretendre altre cosa seria un atemptat al veí. L'autor situa el fracàs de construir una moral autosuficient, principalment des de la Il·lustració, en la renúncia d'una antropologia fonamentada en la metafísica, i en la repulsió de la virtut com a habit que perfecciona l'home.

La superació del desconcert actual està exigint tornar a afirmar la realitat que es descobreix des del seny, el coneixement i la rectitud, així com per la profundització des de la filosofia, l'antropologia, la psicologia i la sociologia, entre altres perspectives. Illanes (1980:21) ho expresa amb les sigüents paraules: *"la conciencia de crisis que se experimenta en nuestros días, no es sólo el reflejo de modificaciones estructurales y ambientales, sino también el resultado de una pérdida de los valores: lo que reclama nuestro momento histórico no es exclusivamente una actitud de disponibilidad y audacia para abrirnos a lo nuevo, sino a la vez -y en cierto sentido precedentemente- una capacidad para ir a lo hondo de nuestro ser, y del ser de las cosas, a fin de redescubrir la verdad profunda del hombre, es decir, su apertura no sólo a lo futuro, sino a lo eterno, a lo divino, a Dios"*.

Un enfocament pot posar ordre inicial en l'existència i en les relacions de l'ésser humà: afirmar la seva dignitat originària: *"hablar de dignidad del hombre no es ninguna actitud soberbia, sino el reconocimiento respetuoso de la superioridad de la naturaleza que poseemos no porque nos hayamos empeñado en tenerla o la hayamos ganado como premio a nuestro esfuerzo, sino que es una naturaleza que hemos recibido. La aspiración al progreso se encuentra dentro de las exigencias de tal naturaleza, que nos ha sido dada pero no hecha (...) el hombre no nace entero sino que se va enterando poco a poco, se va completando con esfuerzo (...) Nuestra vida debe responder a la dignidad que al hombre le es propia"*. (Ibáñez Martín, "Dignitat i Progrés", 1988)

El tema que ens ocupa es situa en l'àmbit de l'ensenyament dels valors des de la clarificació de la dignitat de l'ésser humà, amb les seves capacitats i potencialitats, que, amb el seu desenvolupament, pot arribar a expressar-se en la realització de valors humans.

En continuïtat amb la fonamentació expressada (qui és l'ésser humà: dignitat i potencialitat del seu ésser) es va presentar a l'alumne el material d'exemplificació i caracterització d'alguns valors, interpretats com a qualitats en les persones, en l'acció i

en les coses. Que l'alumne descobreixi el realisme dels valors en situacions i ambients diversos, que els raoni, i que sigui capaç d'assumir la seva realització des de la seva llibertat, el seu coneixement i intencionalitat.

La finalitat principal del projecte es va formular en el següent enunciat a mode d'hipòtesi: *La utilització de materials específics a l'aula, des de l'enfocament d'exigències ètiques de l'ésser humà, afavoreix significativament en l'alumne de 4t curs d'Educació Secundària, el desenvolupament de les capacitats de reflexió i argumentació ètiques, així com l'adquisició de continguts i trets de caràcter ètic personals i a la vida de relació (afabilitat, honestedat, respecte,, responsabilitat, amistat, justícia ...).* Hipòtesi que ha estat validada en els termes expressats en les conclusions i que va permetre formular una proposta metodològica i d'activitats per l'educació en valors, com matèria a l'Educació Secundària i a Batxillerat, amb un enfocament filosòfic.

La investigació, l'estructurem en els següents capítols amb els seus respectius apartats: 1/ INTRODUCCIÓ (tema, hipòtesi, marc referencial); 2/ TREBALL REALITZAT (proc'es de l'investigació: actualitata del tema, objectius, diseny, metodologia, aplicació, resultats, i estudi de la significació de les dades; 3/ CONCLUSIONS DE LA INVESTIGACIÓ; 4/ PROPOSTA DIDÀCTICA PER A L'ENSENYAMENT EN VALORS EN EDUCACIÓ SECUNDÀRIA I EN BATXILLERAT. Completa el contingut d'aquesta memòria l'ANNEX de material i la BIBLIOGRAFIA.

2. Marc referencial per a l'ensenyament en valors

Els valors, la seva naturalesa, la seva realització i transmissió, han estat presents en totes les èpoques amb matisos i sensibilitat diverses. En l'antiguitat clàssica es parlava de virtuds i en l'actualitat de valors com a expressió i realització de les virtuds. Aristóteles, en la seva *Ètica a Nicómac (II,2, 1104a, 1104b,2)* va escriure: *“apartándonos de los placeres nos hacemos moderados, y una vez que lo somos podemos mejor apartarnos de ellos; y lo mismo respecto a la valentía: acostumbrándonos a despreciar los peligros y a resistirlos nos hacemos valientes, y una vez que lo somos seremos más capaces de afrontar los peligros”*. Concepció superada per Tomás d'Aquino en caracteritzar la virtut com a qualitat i desenvolupament de les potencialitats de l'ésser humà, exercici del qual condueix a aconseguir el fi últim natural i sobrenatural. Fi últim que, pel aquinat i en la filosofia de l'esser i del bé, es situa en Déu. Així, per exemple, Carlos Cardona (1987:96) argumenta que el fi últim i la plenificació de l'ésser humà consisteix en una relació personal amb Déu: *“La persona debe actuar según su ser. Si su ser personal viene dado por ese acto de ser, amorosamente puesto en relación personal a Dios, su obrar libre tiene que consistir, para ser bueno, en un acto de amorosa relación personal con Dios, en un acto de amistad, que es la esencia de la oración: “un tratar de amistad con quien sabemos nos ama” (Santa Teresa). El acto de la persona humana es verdaderamente un acto personal cuando es radicalmente un acto de Amor a Dios, al Amor que desde toda la eternidad y hacia la eternidad lo requiere. Cuando ese acto se haga total, explícito y definitivo, eterno, el hombre habrá alcanzado su fin. La persona estará cumplida, en Dios, como ‘alguien delante de Dios para siempre’ ”*.

Dèiem que els valors han estat presents al llarg de la història del pensament i en les seves manifestacions culturals, i és així perquè són una resposta al deure ésser de l'home. Si en l'època contemporània es parla de valors, en lloc de virtuts i béns, és com a conseqüència dels enfocaments de conèixer i de pensar s'han prioritzat davant l'ésser i la realitat. Des d'una concepció de la primacia de l'ésser, els valors són els béns en tant que coneguts i escollits per la voluntat. Són concrecions i perfils d'allò bo, la veritat i la bellesa. També podríem caracteritzar-les com la realització de les virtuts, i com a qualitats en les persones, i en les seves accions, i en les coses que les fan millors. Els valors són els béns coneguts i realitzats. Cada ésser humà expressa les seves preferències, els seus valors, pel seu sentir, conèixer i escollir. Així, per exemple, pot conèixer que la vida i la salut són un bé, que dir el que es pensa, oportunament, és ordenat (...), és a dir, que la salut i la sinceritat són valors.

Les interpretacions que s'han donat respecte als valors poden sintetitzar-se en tres corrents: les interpretacions subjectivistes (per les quals el subjecte crea els valors des del desig, l'interès, o la sociologia), la segona, en què la font dels valors radica en la seva objectivitat ideal (innatisme, a priorisme), i una tercera, que els interpreta des d'una síntesi de l'objectiu – subjectiu (naturalesa de les seres, coneixement de la realitat, afectivitat, experiència, aprofunditzament en allò valuós). Interpretació que expressaria un cert equilibri entre realitat – idealitat dels valors, i per la qual mantendrem la denominació d'intel·lectualisme moderat.

Per a cada persona els valors (els béns en tant que coneguts i preferits) mouen la seva sensibilitat, la seva intel·ligència, la seva voluntat, el seu cor; la fan preferir i orienten la seva acció. La vida, la salut, la sinceritat, la moderació, la valentia, la generositat, l'alegria, l'amistat, la llibertat, la justícia, l'ordre i l'harmonia, la pietat (...) són valors que descobrim i realitzem amb la vida.

L'objectivitat – subjectivitat dels valors ens situa davant d'una polaritat que C. Díaz (2001:58) sintetitza amb l'expressió: “*se ama a los valores porque son valiosos, o son valiosos porque se les ama*”; i que el mateix respon en un intent d'armonització substituint la disjunció per la conjunció, integrant les dues perspectives: “*Los amo porque son buenos y son buenos porque los amo*”.

Com en la veritat, el bé i el valor plantegen problemes que es clarifiquen si es parteix i respecta la unitat de l'ésser, que, al ser estudiat, es pot contemplar des de diverses perspectives. L'ésser per a mi, conegut o valorat, parteix de la realitat que està aquí, que se'm dona, i amb qui em relaciono i fins i tot puc transformar-la, desenvolupar-la, millorar-la. En aquesta relació, puc recrear, enllumenar la realitat, però no crear-la, en sentit propi. Que la meua vida, que m'ha estat donada, és valuosa, i també la de l'enemic, encara, que a vegades, no ho reconeixem, no s'estableix per convenció i acord, sinó que podem descobrir amb la intel·ligència i la recta raó, que és un valor com éssers vius i com éssers humans.

Els valors es descobreixen per l'experiència i el coneixement i es realitzen per l'acció. En tal sentit, els valors remetent a la naturalesa dels éssers, al seu bé, al seu fi i a la seva realització. Van més enllà d'allò experimentat, d'altres raons perquè la realitat supera a l'experiència, a la imaginació i a l'intel·ligència humanes. Des de la concepció aristotèlica (realisme – intel·lectualisme moderat) el bé i el valor, i la seva realització són l'ordre que l'ésser humà pot descobrir en la realitat. Realitat, ordre i finalitat, que des de el creacionisme ens remetent a Déu com el seu fonament.

Són reduccionistes les interpretacions dels valors que els identifiquen amb l'experimentació del plaer per part del subjecte (hedonisme i utilitarisme); com també l'única explicació des de el sentiment (emotivisme), o des dels usos i preferències

socials (sociologisme), i també l'interpretació kantiana que els intenta fonamentar en el sentiment del deure, i en la consciència. Empirisme i subjektivisme que Max Scheler no va aconseguir superar des de la seva explicació dels valors com "qualitat irreal dels objectes" i que es coneix per "intuïció emocional".

¿Quines característiques ajuden a descriure els valors? Quintana (cf. 1998: 126) enumera els trets següents, a partir de la coincidència en diversos autors.

Apetibilitat. Són apetibles. Capaçs de suscitar una apetència per la seva excel·lència.

Polaritat. Tot valor té un antivalor que suscita rebuig.

Jerarquia. Els valors no valen el mateix. Uns valen més que els altres segon la seva excel·lència intrínseca.

Sistema. Se'ns presenten en una certa unitat, amb alguna relació de sentit.

Requeriment. L'home no queda indiferent als valors, exerceixen certa pressió sobre la llibertat i la voluntat humanes.

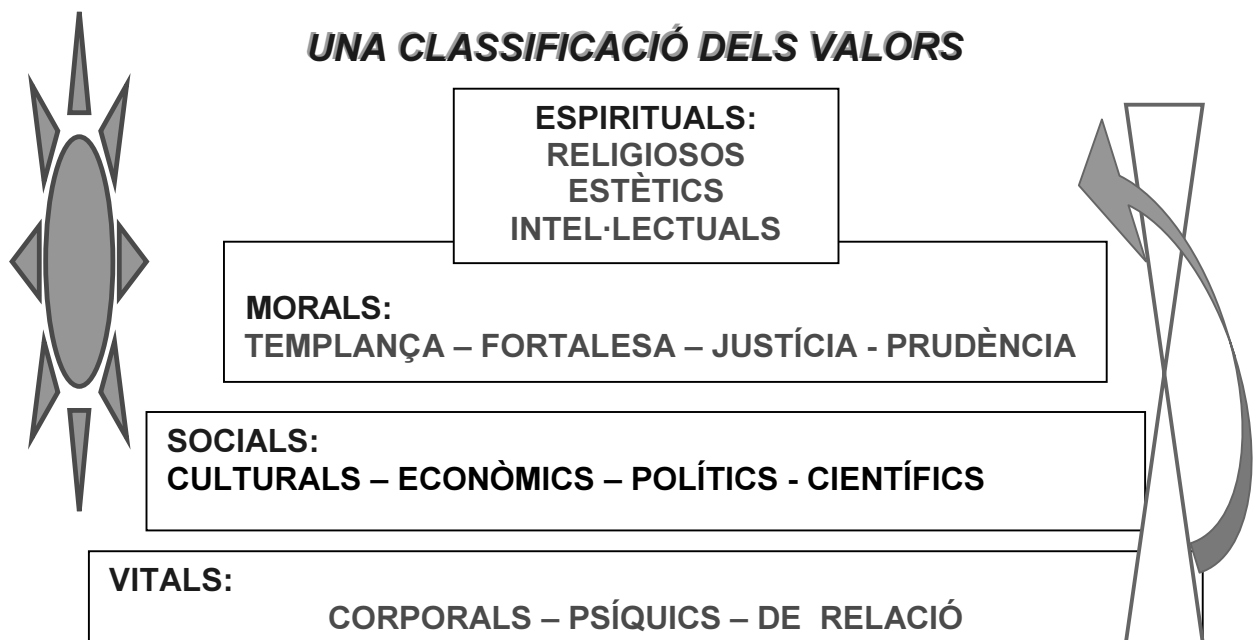
Referència a un subjecte. El valor és sempre valor per a algú. El valor és una qualitat relacional entre subjecte – objecte.

Respecte la jerarquia dels valors, coincideixen els diversos autors a destacar, dins de les seves escales específiques, un ordre, que Quintana (1998:204) el concreta en la següent escala:

LÒGICS
MORALS
RELIGIOSOS
ESTÈTICS
SOCIOCULTURALS
VITALS
COMUNITARIS
HEDÒNICS
ECONÒMICS

Per la nostra part adoptem la següent classificació:

valors VITALS, SOCIALS, MORALS, ESPIRITUALS, a partir de les necessitats de l'ésser humà i dins la seva unitat.

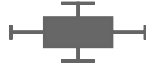


VITALS:



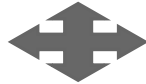
- **CORPORALS:** la vida, salut, desenvolupament físic, harmonia, habilitat.
- **PSÍQUICS:** coneixements propi, acceptació de sí, afirmació de sí, afecte, equilibri, reflexió, comunicació (...).
- **DE RELACIÓ:** abertura, amor, generositat, tendresa, pietat, fraternitat, respecte, intimitat, agraïment, autenticitat, sinceritat, esperit de servei, col·laboració, participació, lealtat, magnanimitat, solidaritat, compassió, amistat, amabilitat, alegria (...).

SOCIALS:



- **CULTURALS:** Educació, instrucció, formació, ..
- **ECONÒMICS:** treball, laboriositat, propietat, bens, riquesa, ..
- **POLÍTIQS:** llibertat, autoritat, solidaritat, participació, honradesa, compromís.
- **CIENTÍFICS:** veritat, ciència, tècnica, habilitat, ..

MORALS:



- **TEMPRANÇA:** Allò rectament raonable, ordre, harmonia, respecte
 - **Integritat personal** (ordre interior energías vitals)
 - **Domini de si, disciplina** desordre
 - **Sobrietat**..... desenfre (golafraria, gula, embriaguesa)
 - **Castitat (pudor, fidelitat)**luxúria, infidelitat
 - **Humilitat (moderació)**superbia (orgull, vanitat, susceptibilitat)
 - **Mansedumbre** ira, (rencor, desig vengansa,)
 - **Estudi** negligència
- **FORTALESA:** fermesa per a realitzar el bé i per a superar les dificultats
 - **Magnanimitat:** ànim gran
 - presunció (emprendre accions superiors a possibilitats)
 - ambició: desig desordenat d' honors
 - glòria vana: desordre de le propia glòria
 - pusil·lanimitat: ànim retret
 - **Magnificència:** ànim gran a utilitzar mitjans, diners.
 - sumptuositat, despilfarrament: fer despeses innecessaries
 - gasiutat: no fer despeses necesaris
 - **Paciència:** aguant davant mals presents, sense tristesa
 - insensibilitat . incapac sentir contrarietats
 - impaciència: deixar-se dominar per les dificultats
 - **Perseverància:** resistència en el temp per aconseguir el bè
 - tossuderia: obstinació quan seria raonable cedi
 - inconstància: cedi amb facilitat davant els obstacles
 - **Heroïcitat:** aposta per allò valuós
 - covardia, temeritat
- **JUSTICIA:** donar a cada un el que li pertany.....

| | | |
|--|--|---|
| <ul style="list-style-type: none"> - Respectar la vida - Amor - Comprensió - Bondat - Compassió - Amabilitat - Generositat | <ul style="list-style-type: none"> - Gratitud - Obediència - Fama - Honor - Confiança - Lleialtat, - fidelitat | <ul style="list-style-type: none"> - Col·laboració - Solidaritat - Deure - Treball - Equitat - Respecte - Llibertat |
|--|--|---|

Injustícies: homicidi, suïcidi, escàndol, difamació, prostitució, mentida, juïcis temeraris, furt, frau, tirania, corrupció, discriminació,...

- **PRUDÈNCIA:** ordre d'obrar conforme la veritat de l'ésser humà

- **Del·liberació: rectitud, memòria passat, intel·ligència del present, docilitat, consell**

.....Ignorància, falsabilitat record, falta docilitat, precipitació, astúcia

- **Juici, raonament: seny** (jutjar bé sobre allò deliberat), equitat

.....Inconsideració, precipitació, vacil·lació, vergonya, indecisió

- **Imperi: previsió, circumspècció** (valorar circumstàncies), **precaució davant obstacles**

..... Negligència, inconstància, peresa, indolència.

ESPIRITUALS:



- **INTEL·LECTUALS:** objectivitat, esperit crític, saber
- **ESTÈTICS:** harmonia, elegància, majestuositat, bellesa
- **RELIGIOSOS:** amor, bondat, pietat, santetat

NOTA: Els valors acompanyen les coses, les accions i els éssers, per a ell, un mateix valor pot presentar-se amb perfils diversos i en diferents àmbits.

ENSENYAMENT DELS VALORS

Tota ensenyament i educació en valors parteix de la concepció i naturalesa d'aquests, així com de l'ésser humà. Dues respostes poden expressar les posicions en aquest àmbit: 1/ la afirmació de valors objectius que el subjecte descobreix en les éssers i en les seves accions i que pot conèixer i realitzar ; 2/ el subjetivisme dels valors (escepticisme, relativisme, empirisme, vitalisme, historicisme, ...). El punt de partida d'una i altra interpretació serà decisiu en la fonamentació, finalitats, continguts, i aspectes metodològics.

Superació de l'escepticisme i del relativisme

Les interpretacions que afirmen el relativisme dels valors tenen el seu origen en l'escepticisme del conèixer. I es refuta la seva inconsistència de forma semblant a aquest, per la seva contradicció: si es nega que es pot conèixer la veritat, es contradictori afirmar a la vegada el relativisme dels valors com a veritata. Per a R. Marín (1976) entre d'altres, el relativisme no és una explicació dels valors, sino el fracàs de tota explicació.

La realitat i objectivitat dels valors s'ha afirmat des de l'intel·lectualisme moderat que parteix de la consistència de la realitat i la capacitat de ser congrua per l'ésser humà. Descubrim el valor, els valors, al captar en els éssers i en les accions qualitats que les fan desitjables, a quant que una perfecció, una qualitat, és captada com a desitjable per al subjecte. Per a Derisi (1963) el bé s'estima com a valor amb relació al subjecte, i per això que l'objecte (el bé objectiu, les qualitats i

les perfeccions) es descobreix des de l'interès del subjecte. Diem que el valor és descobert, no pusat pel subjecte. El valor es fa present al subjecte en tant que la voluntat capta el bé conegut. Quintana (1998:133) expressa l'implicació objecte – subjecte amb aquestes paraules: *“El objeto en cuanto puede satisfacer las necesidades del sujeto, se convierte en un ‘bien’. Y en cuanto –por lo mismo- el sujeto se interesa por ese objeto (es decir, éste tiene para él un interés), aparece el valor (el valor es el objeto pero para el sujeto)”*.

Els judicis de valor expressen la relació subjecte – objecte i en ells intervé tota la persona: coneixement, afectivitat, voluntat, medi cultural, experiències, comportaments, rectitud.

Formació en valors

La transmissió (descobrimet, interiorització, realització) dels valors es realitza amb el procés de socialització i des de la llibertat.

En els primers anys, la família i els grups primaris són els àmbits decisius en la formació de la personalitat. És en la família on el nen adquireix per experiència les seves actituds, valoracions i normes bàsiques, en un ambient afectiu i el exemple dels pares. Posteriorment, en els anys de l'adolescència i la juventut, els conformarà (per el contrast y la llibertat) amb els valors vigents en la societat i en àmbits culturals, de comunicació, del treball i de l'oci.

La dinàmica en el desenvolupament i creixement en valors pot sintetitzar-se en el procés: percepció (experiència), reflexió (interiorització), i expressió – realització. Moments que s'entrellacen amb la mateixa vida i el desenvolupament personal, i que permeten la rectificació des del coneixement i la llibertat. Rectificació i assumptió de valors que amb el pas dels anys resulta difícil per la a consolidació d'idees i estil de vida. Amb tot, es pot actuar des de l'educació afavorint un ambient d'acceptació i confiança, de formació i de l'experiència dels valors.

¿Quins valors ensenyar a l'escola?

Superant plantejaments principalment sociològics (diàleg, respecte, solidaritat, responsabilitat, tolerància, justícia, generositat, (...)), pensem que s'hauríem d'incloure tots aquells valors que afavoreixen la realització de les potencialitats de la persona. La nostra proposta, expressada anteriorment, inclou grups de valors vitals, socials, morals, i espirituals, que ens permetren harmonitzar-les per al seu ensenyament en els blocs: 1/ valors vitals; 2/ valors en relació amb un mateix (valors individuals); 3/ valors en relació amb les coses (valors tècnics); 4/ valors en relació amb els altres (valors socials); 5/ valors en relació amb allò transcendent (valors religiosos).

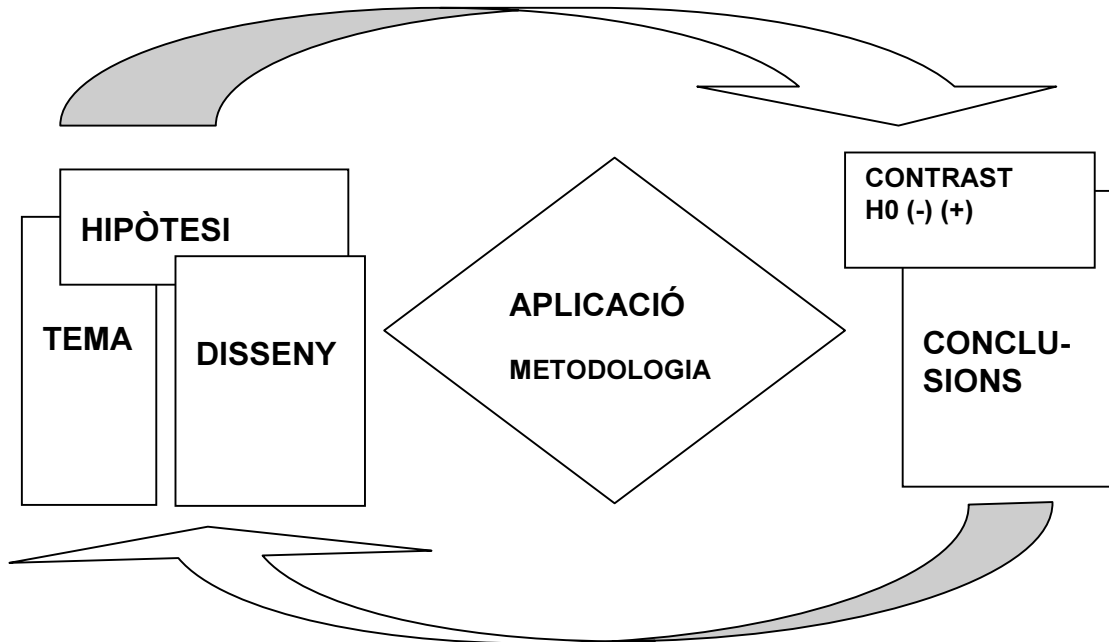
¿Com ensenyar els valors en l'escola?

Com programa de intervenció puntual, les actuacions tenien com objectius: 1/ identificar i caracteritzar alguns valors preferents per els alumnes/alumnas de la mostra (caracterització); 2/ Justificar, raonar la preferència dels valors estudiats (anàlisi, reflexió, interiorització); 3/ aplicació (realització).

El tema introductor: “sobre la dignitat de l'ésser humà, les seves capacitats i potencialitats”, va ser capital per a la fonamentació dels valors humans.

2. TREBALL REALITZAT

A. PROCÉS DE LA INVESTIGACIÓ



B. ACTUALITAT DEL TEMA, HIPÒTESI I OBJECTIUS

1. ACTUALITAT DEL TEMA

L'ensenyament dels valors (i, amb caràcter més ampli, de continguts d'Ètica) va ser pràcticament suprimit, com a matèria específica, en l'actual disseny curricular d'Educació Secundària i del Batxillerat, mantenint la presència residual d'un bloc o crèdit d'Ètica en 4t curs. Situació que, posteriorment, s'ha intentat paliar amb l'optativitat de crèdits variables ofertats pels centres (Decret, 75/96, Ordre 17-VI-99). Com a rectificació es va intentar, per part d'Ensenyament (Projecte de Decret, 1999), justificar l'ensenyament d'Ètica en Educació Secundària i a Batxillerat, mes, el Projecte de Decret va quedar en l'oblit. És sorprenent que uns ensenyaments d'Ètica, des del enfocament de potenciar la reflexió, argumentació i racionalitat, siguin pràcticament ignorades, en el millor de les casos dient que "tals ensenyaments seran objecte d'atenció en totes les àrees". Criteri reduccionista i discriminatori respecte al tractament de la resta d'àrees i matèries del currículum.

Resulta complexa analitzar, per què i com s'ha arribat a aquesta situació, per estar implicats aspectes ideològics, socials, i filosòfics. *"la consciència de crisi que se experimenta en nuestros días, no es sólo el reflejo de modificaciones estructurales y ambientales, sino también el resultado de una pérdida de los valores"* (Illanes, 1980:21).

En el terreny de l'ensenyament, expressió i projecció de les concepcions ideològiques, filosòfiques, antropològiques i pedagògiques, poden distingir-se, dos enfocaments en la concepció de l'Ètica, (Quintana, 1987:319): un, que parteix que l'ètic constitueix una dimensió transcendent de la persona, i un altre pragmàtic (empíric)

que veu en allò moral comportaments d'origen merament cultural i social, considerant les normes morals convencionals i arbitràries. En aquesta segona concepció es sustenten algunes investigacions sobre educació moral que mideixen actituds i comportaments que de fet es donen, però d'aquí mai podran raonar-se consistentment les actituds i comportaments que haurien de proposar-se per al bé humà. Fenòmen tan arrelat en la nostra societat que inclús es presenta "el deure ser" a partir d'allò socialment acceptat, fen dependre l'educació moral de l'educació social, invertint, d'aquesta manera, els termes. És l'obligació de l'individu de comportar-se humanament cosa que haurà de portar-lo, sense reduccionismes ni afegits, a adoptar actituds de respecte, i tolerància, entre altres manifestacions.

El nostre objectiu en aquesta investigació es va centrar en un terreny pròxim, l'ensenyament - aprenentatge d'alguns valors amb alumnes de 4t curs de Secundària. En l'enfoc i continguts van estar presents qüestions com: fonamentació de la dignitat de la persona humana (en l'ésser el bé), comprensió de la dimensió moral de l'home (bé humà i bé moral), reflexió i raonament moral davant fets concrets, l'adquisició de virtuts i valors, i això, a partir de l'activitat de classe utilitzant un material imprès i/o audiovisual. En la base d'aquesta finalitat era present la força que té la formació intel·lectual, es a dir, que conèixer ajuda a triar i voler, sense que això suposi oblidar la força de l'exemplificació les pròpies experiències que mouen a voler i a conèixer, juntament amb la rectitud i la llibertat personal.

Si volem respondre amb acert la qüestió dels valors, hem d'acertar en el punt de partida: ¿qui és l'home? I aquest va ser el nostre plantejament: els valors com realització de les virtuts, percepció d'un bé conegut, de qualitats positives en les persones, accions i en les coses, es situen com resposta al bé humà, al desenvolupament de les seves potencialitats i en la seva plenificació i felicitat.

En la primera part del treball plantejem l'interrogant ¿qui és l'home?, a la qual cosa contestem, des de la filosofia clàssica i personalista: l'home, cada home, és persona. Les potencialitats, capacitats i la seva manifestació (intel·ligència, llibertat, afectivitat, interioritat sociabilitat ...) són expressió de la consistència del seu ésser, que es donen en ell normalment, i que l'impel·leixen a la realització al llarg de la seva existència personal.

L'ésser personal, la seva dignitat, la llibertat, la sociabilitat, bé humà i moralitat, el sentit de l'existència humana, la felicitat, les virtuts com a perfeccionament de la persona, són qüestions plantejades per a la clarificació de la fonamentació perseguida: cada ésser humà és persona i aconsegueix el seu bé i seu fi per la plenificació del seu ésser i de les seves potencialitats.

Utilitzem com a procediment l'explicació en situació de classe, l'anàlisi i comprensió de textos, així com l'exemplificació i la utilització de documents audiovisuals.

En la segona part: caracterització i realització de valors humans, presentem una panoràmica general dels valors humans que serviria de pòrtic a l'estudi puntual d'alguns valors des d'aquestes perspectives: exemplificació - caracterització, reflexió - interiorització, realització.

Com a procediment s'utilitzen l'exemplificació a partir de textos, per a afavorir la identificació i caracterització, els esquemes i les explicacions de classe, l'anàlisi i comprensió de textos, documents audiovisuals i treballs de comprensió i expressió dels alumnes. Amb tot això, es persegueix que l'alumne redescobreixi alguns valors i se senti animat en la seva realització des de la llibertat i la responsabilitat en els diversos àmbits (personal, familiar, de relació).

Davant de la qüestió de quins valors prioritzar en cada etapa de desenvolupament, optem per el tractament nuclear i longitudinal, és a dir, agrupant els valors en torn a un mateix (to de vida), en relació amb les coses (valors tècnics), i en relació amb les altres (valors socials). Per a establir la prioritat d'alguns valors, es va aplicar un qüestionari, coneixement que es va completar amb l'observació directa per part del professor.

2. HIPÒTESI

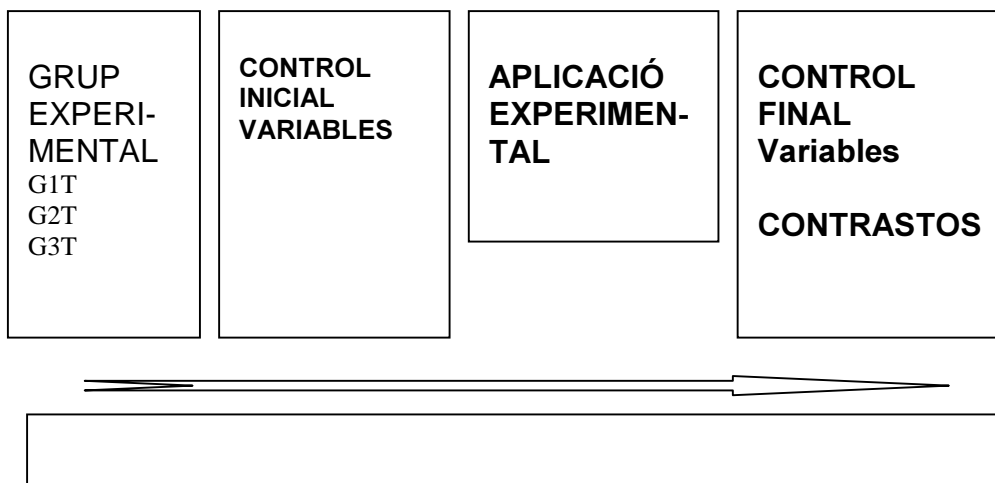
La hipòtesi de treball inicial l'especifiquem en l'enunciat següent: *L'ensenyament dels valors, des de l'enfocament d'exigències ètiques de l'ésser humà, i per l'utilització en classe d'un material exemplificador, afavoreix significativament en l'alumne de 4t curs d'Educació Secundària, el desenvolupament de les capacitats de reflexió i argumentació ètiques, així com l'adquisició de continguts i trets de caràcter ètic personals i a la vida de relació (afabilitat, honestedat, , responsabilitat, amistat, justícia ...).*

Hipòtesi que ens va permetre formular els següents objectius:

3. OBJECTIUS

1. Avaluar el caràcter ètic dels alumnes de 4t d'ESO que van cursar el crèdit variable "Valors" per mitjà dels qüestionaris "Caràcter ètic", i "Situacions", en els moments inicial i final.
2. Contrastar els canvis haguts en les puntuacions "Caràcter ètic" en els alumnes individualment i entre grups, des dels criteris de comparació (alumnes- alumnas; preferències d'estudis posteriors - Cicles/Batxillerat).
3. Contrastar el material d'aula elaborat i seleccionat per a l'ensenyament – aprenentatge del crèdit.
4. Formular una alternativa de l'ensenyament dels valors per a Secundària obligatòria i a Batxillerat.

5. DISSENY



C. METODOLOGIA DE LA INVESTIGACIÓ

1. LES VARIABLES

- **La variable dependent** en el seus aspectes: “raonament”, “caràcter ètic”, foren avaluades pels qüestionaris “Student Beliefs y “Life Problems”. Tambié es va aplicar un qüestionari de preferència de valors i una prova d’avaluació.

El caràcter ètic

En el llenguatge ordinari “tenir caràcter”, “ser persona de caràcter” expressen un mode de ser i de comportar-se equilibrat i recte, configurat en l’existència personal a partir de principis directius assumits des de l’intel·ligència i la voluntat. Pel contrari “manca de caràcter” en sentit moral expressa ausència de criteri i de qualitats morales.

La dimensió ètica és una característica de la persona humana: “ésser personalment és fer acte d’ésser, fer-se càrrec no de unes qualitats o propietats, sinó del fet mateix d’ésser. Aquesta existencialització de la persona introdueix així la responsabilitat, la decisió, la llibertat en el sinus mateix d’ésser personal. L’ètic apareix no com una esfera superposada de la persona que afecta els seus actes o els resultats del seus actes, sinó com component interior de la persona” (Vidal,1977:88). La mateixa autora integra en allò que denomina “persona ètica” aquests tres elements: consistència reial de l’home més allà de tota invenció ideològica; comprensió de l’home com a persona, i valoració de la persona quant a realitat ètica.

Del Rincón (1981:28) defineix el caràcter ètic com “un conjunt de qualitats inherents a la personalitat, que estant vinculades a les dimensions motivacional, cognitiva i actitudinal de la conducta, actuen íntimament relacionades i animades per la voluntat, apareixent sosteses per criteris directius interioritzats, coherents, amb certa estabilitat i manifestades en els actes conscients i voluntaris”.

Els qüestionaris aplicats mantenen l’adaptació realitzada per Del Rincón (1981) i les modificacions de criteri d’avaluació (Arnal, 1989). Es consideren les puntuacions globalment, és a dir, sense separar els valors per rasgos. Amb això, el criteri “caràcter socialment desitjable” es va substituir per “caràcter èticament desitjable” a partir de la valoració d’experts i aplicant el criteri de l’ètica del bé i del fí.

Respecte les definicions operatives dels trets, Del Rincón (1981:103), seguint a Havighurst i Taba, dóna les següents:

Afabilitat, és amable i obert a totes les gents, (és popular i té molts amics (*), aquestes paraules es van suprimir).

Honestetat, manifesta la veritat, no utilitza el que és aliè, es pot confiar en les seves afirmacions, demana permís per a utilitzar els diners de la família, no exagera, no copia en els exàmens, és fidel a les promeses.

Lleialtat, no traïciona als amics, (els compleix *) i anima, obeeix normes, participa seriament, dóna suport als líders elegits, compleix amb el que promet, busca el benefici de la resta, defensa la família, als amics, la seva escola.

Valor Moral, defensa i protegeix els drets, tant els propis com els dels altres, fa només el que creu que està bé, no l’importa el que “digin” d’ell.

Responsabilitat, compleix les tasques que li han estat assignades, accepta voluntàriament alguns deures busca oportunitats de servei, mostra iniciativa en la

solució de qualsevol dificultat que pugui trobar, és puntual, es mostra independent en la realització dels seus treballs i en el compliment de les seves promeses.

- **Les variables independents**, van ser: 1- l'ensenyament - aprenentatge de "Valors" (alumns 4t d'ESO) des de la fonamentació de la dignitat de la persona i 2- l' utilització del material elaborat.
- **Les variables estranyes**, procedents dels subjectes, de la situació experimental, ambientals. Es van considerar constants fonamentalment pel disseny adoptat d'un grup experimental amb test i postest.

2. POBLACIÓ I MOSTRES

L'experiència es va realitzar amb els alumnes de 4t curs d'ESO del crèdit variable "Valors" d'un Institut d'Educació Secundària (estructura 18-19 grups itres modalitats de Batxillerat) situat a Barcelona ciutat.

L'assignació d'alumnes en aquest crèdit variable es va realitzar des de criteris organitzatius habituals i d'acord amb el projecte curricular del centre. Entre aquests poden destacar-se l'elecció per part de l'alumne i l'harmonització entre diferents crèdits variables. En els grups dels tres trimestres hi havia entre un 20 i un 30 % de alumnes de famílies immigrants.

Grups experimentals: 1T (15) 2T (18) 3T (11)
 11 14 9 =34

Altres característiques

a- El Grup d'alumnes del crèdit "Valors" per a cada trimestre es va formar amb alumnes dels quatre grups de 4t curs. Cada grup format era diferent pel número i també per les característiques individuals. Les professions dels pares més freqüents en: tècnics especialistes, propietaris de petits negocis, empleats sector serveis, funcionaris.

b- Podem afirmar l'absència, en el currículum dels alumns de 4t curs, d' ensenyances d'Ètica, o similars, a excepció d'un crèdit de "drets humans" cursat per alguns.

c- El ritme d'aprenentatge i deficiències en els aprenentatges bàsics de lectura, expressió i comprensió escrita va motivar que en les classes es donés prioritat, junt amb el material imprès, a les explicacions amb freqüent utilització d'esquemes.

d- Respecte a la seva procedència social 2/3 d' ell perteneixen a famílies amb domicili en un dels barris centrals de la ciutat. Entre les professions dels pares trobem: professionals especialitzats, propietaris de petits negocis, sector serveis i empleats en l'administració.

3. INSTRUMENTS UTILITZATS PER A AVALUAR EL CARÀCTER ÈTIC

D'entre els instruments vàlids per a avaluar les qüestions que ens ocupen, acceptem dos proves ("Student Beliefs", i "Life Problems") elaborades a tal fi per l'equip de Havighurst i Taba (1972) amb les adaptacions i precissions recomenades a partir de les investigacions sobre elles, realitzades per Del Rincón (1981), i Arnal (1989).

Completem el material d'exploració i anàlisi amb un qüestionari "Preferències de valors dels alumns", i una "prova d'avaluació del crèdit". Altres dades d'altres procedeixen de l'avaluació de les matèries en el curs i aspectes individuals obtinguts per observació directa.

EL TEST "STUDENT BELIEFS"

Intenta valorar la conformitat dels estudiants amb patrons desitjables de conducta. Està format per afirmacions relacionades amb els rasgos del caràcter ètic, afegint relacions amb els iguals, familiars, professors i patró.

El qüestionari utilitzat és l'adaptació feta per un equip de l'IEPS, que va reduir a 81 les 109 qüestions plantejades en la versió original (Havighurst – Taba, 1972). Com criteri d'avaluació es va aplicar la rectificació (Arnal, 1989).

Trets:

| | | |
|----------------------|-------|----|
| AFABILITAT | | 17 |
| HONESTITAT | | 16 |
| LLEALTAT | | 16 |
| VALOR MORAL | | 15 |
| RESPONSABILITAT..... | | 17 |

Material

El test juntament amb les especificacions necessàries per a la seva aplicació i correcció es pot trobar a Del Rincón (1981), y Arnal (1989).

EL TEST "LIFE PROBLEMS" (Situacions)

Intenta avaluar el grau d'aplicació dels principis ètics generals a la conducta ètica. És una prova col·lectiva, de manera tancada, que presenta vuit situacions en què entren en conflicte valors i raons en relació amb ells (Ibdem, Del Rincón y Arnal).

Descripció

A partir de situacions representatives en què entren en conflicte valors ètics, s'especifiquen els possibles cursos d'acció i les raons que els especifiquen.

Trets: Afabilitat, Honestitat, Llealtat, Valor Moral, Responsabilitat, i Benefici Personal, que a la nostra aplicació unifiquem en un sol índex global sense diferenciar-los.

Material. El test que utilitzem en la nostra aplicació correspon a l'adaptació realitzada per l'IEPS, i criteri de correcció Arnal 1989. S'estructura de la manera següent :

| SITUACIONS | CURSOS D' ACCIÓ | Núm. DE RAONS QUE HO JUSTIQUEN |
|------------|-----------------|--------------------------------|
| I | 3 | 15 |
| II | 2 | 13 |
| III | 4 | 18 |
| IV | 3 | 13 |
| V | 3 | 15 |
| VI | 2 | 11 |
| VII | 3 | 14 |
| VIII | 3 | 13 |
| <hr/> | <hr/> | <hr/> |
| 8 | 23 | 112 |

ALTRES INSTRUMENTS UTILITZATS PER AL SEGUIMENT I AVALUACIÓ

Qüestionari de preferències de valors

Va ser elaborat per a recollir l'opinió dels alumnes respecte a "valors en els alumnes de la seva edat" i "dues preferències personals", en els àmbits personal, estudi, social, familiar i altres.

Avaluació del crèdit

- Per avaluació de les activitats
- Per un qüestionari de continguts
- Per una prova escrita

4. PROCEDIMENT I APLICACIONS DE LES PROVES

La investigació es va realitzar al llarg del curs escolar (un trimestre per grup – unes 30 hores reals-). Les avaluacions inicial i final i l'aplicació del material va ser similar per als tres grups; excepte al tercer grup, que a diferència dels grups u i dos, va ocupar més temps la part dedicada a l'exemplificació de valors.

4.1. PROCEDIMENT

A l'inici del crèdit a cada grup d'alumnes se'ls va explicar el contingut del crèdit i l'enfocament, així com el caràcter de treball experimental.

Seqüenciació d'activitats:

- 1- Presentació del crèdit: especificitat de l' ésser humà i realització pels valors.
- 2 - Aplicacions inicials de proves: A, B, C
- 3 - Liurament del material 1^a part (Fonamentació)
 - Exemplificació d'alguns valors (cartes de premsa, textos)
 - Explicació de les qüestions fonamentals 1^a part
 - Anàlisi d'alguns textos
 - Vídeos (al menys un d'entre els seqüents): Los miserables; El reto de la libertad; Diario de Ana Frank..

- Col·loqui sobre els vídeos segons guió de qüestions tècniques, de continguts i valoració.
- Preguntes de raonament, exemple: Explicar la dignitat i indignitat d'un delinqüent.

4 - Lliurament del material 2^a part. Explicació i presentació dels continguts i procediments.

- Vídeos (al menys un): Carros de fuego; Míos, tuyos, nuestros; Un hombre para la eternidad; Rebelión en las aulas.
- Estudi d'alguns valors: Text d'exemplificació, Esquema de caracterització
- Descripció de valors per part de l'alumne (fets, situacions)
- Preguntes de qüestionari.

5 - Controls finals: A, B, C, d'avaluació del crèdit.

- La participació de l'alumne va sorgir amb ocasió de les explicacions del professor i de les activitats. Són expressió d'aquestes: descripció de fets i situacions, col·loquis sobre documents audiovisuals, respostes a qüestions proposades (qüestionari), cartes dels lectors, anàlisi de textos.

4.2. APLICACIÓ

Els alumnes van contestar als tests i proves en tres sessions de classe, una per prova, al principi i al final del crèdit.

Previament a l'aplicació es va indicar als alumnes: 1- que eren proves destinades a un treball experimental de la assignatura i del seminari de filosofia; 2- que no suposaven nota o qualificació per a l'avaluació del crèdit; 3- que era imprescindible que contestessin amb sinceritat i des de el judici personal.; 4- que no hi havia temp límit d'execució.

A continuació es donen les indicacions específiques sobre la prova a realitzar.

Seqüència de les aplicacions:

1. Sentit i naturalesa de la prova a realitzar.
2. Lliurament a cada alumne del quadern i del full estandaritzat de respostes.
3. Escriure les dades personals en el full de respostes.
4. Explicació de la manera de contestar la prova segons les orientacions impreses en el quadern de l'alumne.
5. Aclaració de possibles dubtes generals.
6. Execució del treball individualment.
7. Aclaració de dubtes individuals que sorgeixin durant l'execució.
8. Final de l'aplicació.

4.3. CORRECCIÓ DE LES PROVES

a- El test "Caràcter ètic" La correcció es va realitzar per l'aplicació de les claus de valoració d'experts, (Arnal,1989: 418). Es va obtenir en ambdós casos una puntuació global per a cada alumne, (sense diferenciar els trets parcials), i en els moments inicial i final.

b- El test “Situacions”

A l'igual que en el qüestionari anterior la correcció es va realitzar a partir dels criteris i claus de la valoració feta per experts (Arnal,1989: 430).

D'entre els índexs que es poden obtenir en la correcció d'aquesta prova (Del Rincón, 1981:151-154) trobem la puntuació de respostes desitjables expressada en %, i, com es va fer notar anteriorment, la puntuació era única, sense diferenciar els trets.

c- Qüestionari de preferència de valors

La finalitat principal d'aquest qüestionari era poder identificar les preferències dels alumnes respecte a valors en els àmbits personal, d'estudis, relació, família, a l'objecte de seleccionar alguns dels que les quals resultessin de major interès (coneixement propi, laboriositat - estudi, llibertat, amistat, ...).

d- Prova de coneixements

El seu contingut responia a les activitats i al qüestionari de classe. Preguntes com: Explicar la dignitat d'un discapacitat psíquic; relacionar coneixement, voluntat, llibertat (...); sinònims de valors (Fortalesa – valentia ...); indicar els contravalors de (sinceritat....., justícia, generositat.....,); caracteritzar valors (moderació, llealtat....., solidaritat...); descriure un fet o situació que expressi un valor (...); raonar la resposta davant d'un fet o comportament problemàtic. (...).

Altres dades dels alumnes d'interès

Les dades de rendiment escolar del curs, i previsió d'estudis posteriors B-CF, així com l'estructura familiar, es van obtenir de l' expedient dels alumnes.

D. RESULTATS I ESTUDI DE LA SIGNIFICACIÓ DE LES DADES

De l'aplicació de les proves, en els moments inicial i final, així com de l'expedient dels alumnes, vam obtenir les dades i les puntuacions que identifiquem amb les variables: Caràcter ètic (Ci, Cf), Situacions (Si, Sf), Raonament (Ri, Rf), Avaluació curs (EV), Avaluació valors (EV), així com altres, tals com alumne-alumna (o-a) i previsió d'estudis posteriors (B-CF).

1. RESULTATS (G-1)

| | N | B-CF | EC | EV | Si | Sf | Ri | Rf | Ci | Cf |
|------|----|------|----|----|----|----|----|----|----|----|
| 01aa | B | 51 | 60 | 57 | 57 | 50 | 59 | 73 | 74 | |
| 02ao | B | 54 | 80 | 43 | 57 | 37 | 33 | 86 | 91 | |
| 03aa | CF | 50 | 50 | 43 | 57 | 55 | 58 | 60 | 73 | |
| 04ao | B | 44 | 50 | 43 | 57 | 50 | 70 | 60 | 60 | |
| 05ao | CF | 51 | 50 | 57 | 57 | 43 | 28 | 43 | 54 | |
| 06aa | B | 69 | 70 | 57 | 57 | 43 | 69 | 65 | 63 | |
| 07ao | B | 40 | 20 | 28 | 57 | 28 | 28 | 60 | 63 | |
| 08ao | CF | 52 | 70 | 43 | 43 | 44 | 25 | 58 | 59 | |

| | | | | | | | | | |
|----------|----|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|
| 09ao | CF | 56 | 60 | 43 | 57 | 30 | 28 | 49 | 60 |
| 10ao | CF | 41 | 10 | 57 | 57 | 25 | 40 | 34 | 47 |
| 11ao | CF | 45 | 20 | 43 | 28 | 38 | 35 | 31 | 58 |
| 01bo | B | 51 | 60 | 28 | 43 | 35 | 25 | 53 | 54 |
| 02ba | B | 50 | 40 | 28 | 28 | 28 | 28 | 50 | 49 |
| 03bo | B | 52 | 40 | 57 | 43 | 28 | 53 | 64 | 58 |
| 04bo | B | 56 | 40 | 14 | 28 | 28 | 38 | 58 | 66 |
| 05bo | B | 44 | 50 | 43 | 28 | 30 | 29 | 63 | 50 |
| 06bo | B | 64 | 60 | 43 | 43 | 25 | 40 | 58 | 64 |
| 07ba | CF | 43 | 40 | 14 | 57 | 11 | 39 | 42 | 63 |
| 08ba | B | 54 | 60 | 57 | 43 | 30 | 37 | 70 | 55 |
| 09bo | B | 50 | 40 | 28 | 57 | 43 | 57 | 42 | 61 |
| 10ba | B | 56 | 40 | 28 | 85 | 12 | 47 | 70 | 72 |
| 11bo | B | 58 | 50 | 28 | 43 | 25 | 25 | 60 | 69 |
| 12bo | B | 54 | 40 | 43 | 57 | 43 | 28 | 64 | 67 |
| 13bo | B | 54 | 40 | 14 | 43 | 35 | 27 | 61 | 64 |
| 14bo | B | 42 | 40 | 57 | 57 | 85 | 43 | 66 | 74 |
| 01co | CF | 50 | 70 | 57 | 71 | 60 | 76 | 79 | 74 |
| 02ca | CF | 43 | 40 | 28 | 57 | 20 | 50 | 45 | 34 |
| 03ca | B | 49 | 60 | 85 | 71 | 62 | 55 | 67 | 75 |
| 04ca | B | 60 | 90 | 85 | 85 | 58 | 58 | 69 | 81 |
| 05co | CF | 43 | 20 | 28 | 28 | 50 | 50 | 49 | 43 |
| 06ca | CF | 49 | 40 | 14 | 14 | 33 | 33 | 48 | 43 |
| 07ca | B | 58 | 60 | 57 | 71 | 41 | 46 | 59 | 53 |
| 08co | B | 62 | 50 | 43 | 71 | 27 | 4 | 49 | 52 |
| 09ca | B | 51 | 50 | 71 | 71 | 63 | 82 | 77 | 84 |
| X | | | | | | | | | |
| A | | 50 | 50 | 47 | 53 | 40 | 43 | 56 | 64 |
| B | | 52 | 46 | 34 | 47 | 33 | 37 | 59 | 62 |
| C | | 51 | 53 | 52 | 60 | 46 | 50 | 60 | 60 |
| T | | 51 | 50 | 44 | 53 | 40 | 43 | 58 | 62 |

2. ESTUDI DE LA SIGNIFICACIÓ DE LES DADES

Comencem aquesta fase d'anàlisi i interpretació dels resultats amb tractaments diversos, tendents a clarificar la hipòtesi de treball proposta.

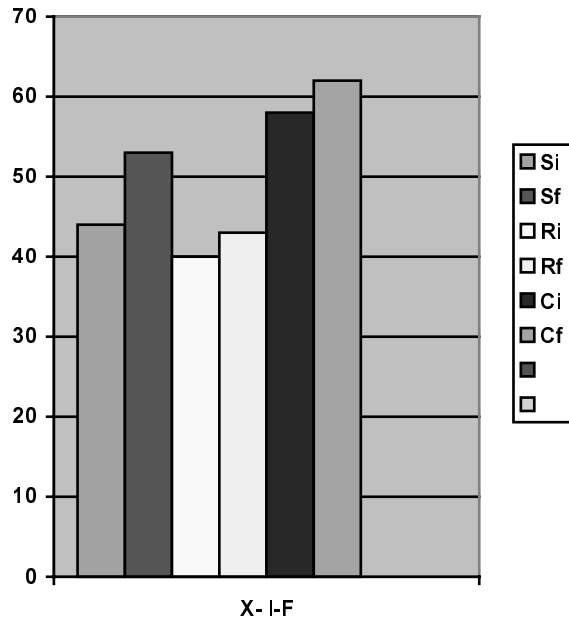
Començarem per l'estudi de les puntuacions, a l'objecte d'analitzar la seva distribució, així com la seva significació. Interessen sobretot les proves i puntuacions: Caràcter ètic, i Situacions (diferenciant en aquesta última S i R).

En el segon tractament estudiem els resultats per alumnes mitjançant la comparació de les puntuacions inicials i finals.

Per últim, estudiem els resultats prenent diversos criteris que especifiquen grups diferenciats, dins de la mostra natural de l'investigació. Així, grup de alumns-alumnes (o-a); estudis B-CF).

Estudi de les variables per les puntuacions obtingudes

1/ Mitjanes (inicial i final) (G-2)



VARIABLES DEPENDENTS

Les mitjanes obtingudes a partir de tota la mostra (N=34) i en les aplicacions inicial – final, són les següents :

| | i | f | dif |
|----------|----|----|-----|
| S | 44 | 53 | 9 |
| R | 40 | 43 | 3 |
| C | 58 | 62 | 4 |

Del quadre anterior es desprèn que les mitjanes inicials i finals de les puntuacions obtingudes difereixen en 9, 3, 4 punts respectivament.

2. Contrast de mitjanes

Davant d'allò, és obligada una pregunta: ¿és significativa les diferències entre la mitjana inicial i final?, ¿en quin grau es pot afirmar que la diferència és real?

Per a donar resposta a l'interrogant utilitzarem el contrast de la significació de la diferència de mitjanes, sabent que es tracta de mitjanes correlacionades, és a dir, les proves es van aplicar als mateixos alumnes en els dos moments inicial i final.

El procés del contrast inclou els passos següents (cfr.Repetto,1977:35-41),(Del Rincón, De la Torre, Arnal, 1995), (Bernardo, 2000):

- 1- S'estableix la hipòtesi nul·la (H_0), és a dir, considerar que n' existeixen diferències entre les mitjanes.
- 2- Trobar la Raó Crítica (R.C.) = diferència de les mitjanes objecte de comparació, dividit per l'error de les diferències entre mitjanes.
- 3- Establir el nivell de confiança o probabilitat, essent freqüent establir el 5% (95% dels casos i que equival a una $z = \pm 1,95$).
- 4- Comparar la R.C. obtinguda amb z , després d'això podem acceptar o refusar la H_0 . Es refusa si el valor de R.C. és major o igual que z , és a dir, que en aquest cas afirmem que la diferència entre les mitjanes comparades és significativa per al 95% dels casos.

Realitzats els càlculs a partir de les puntuacions dels alumns inicials i finals (Raó Crítica per al test Situacions = 9,036 i per al de Caràcter, $RC=5,764$, ambdues $>$ a 1,95. Es conclou que **la diferència de les mitjanes d'aquestes variables és significativa**. Es a dir, es nega la H_0 i s'afirma que existeix diferència real entre ells amb probabilitat del 95%.

3. Estudi dels resultatats obtinguts pels alumnes individualment.

Les diferències individuals entre les puntuacions inicials i finals les sintetitzem per al seu anàlisi i interpretació en el quadre següent. Els signes $+$ = -, expresen el criteri utilitzat per indicar el número d'alumnes on la seva puntuació final és superior a l'inicial inicial en 5 o més punts (+), entre -4 i +4 (=), i, si la diferència és de -5 o més s'expressa amb (-). (G-3)

| Proves | + | = | - | % + | % = | % - |
|--------|----|----|---|-----|-----|-----|
| Si-Sf | 17 | 12 | 5 | 50 | 35 | 15 |
| Ri-Rf | 15 | 11 | 8 | 44 | 32 | 24 |
| Ci-Cf | 15 | 11 | 8 | 44 | 32 | 24 |

Els dades expressats en el quadre anterior permeten fer la valoració següent: Es produeixen increments de 5 o més punts en un 50% de las puntuaciones en el test Situacions, així com un 44% en el test Caràcter.

Número de casos amb puntuacions de +10 punts d'increment en i-f (G-4).

| Proves | +10 | % |
|--------|-----|----|
| Si-Sf | 13 | 38 |
| Ri-Rf | 10 | 30 |
| Ci-Cf | 8 | 23 |

Al voltant d'un 30% no experimenten canvis significatius entre l'aplicació inicial i la final en les proves.

Analitzades les puntuaciones individualment, es clarifica més l'anterior: Els alumnes que experimenten un majorr increment en la puntuació final, solen tenir puntuacions inicials inferiors a la mitjana del grup i també próximes a la mitja.

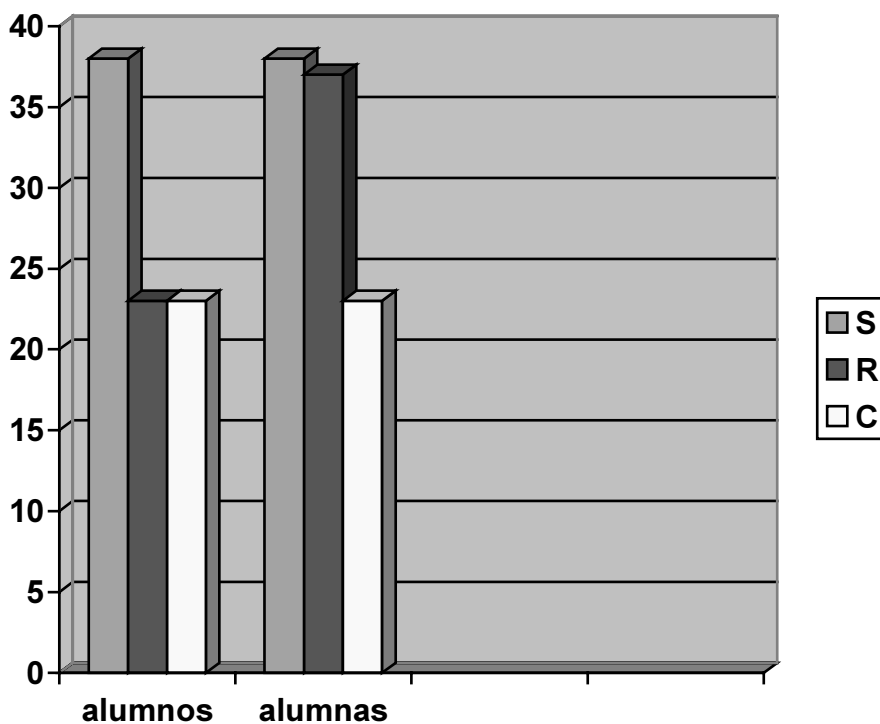
4. Estudi dels resultats entre els grups alumnes - alumnes (G-5)

| Mitjanes | EV | EV | Si | Sf | Ri | Rf | Ci | Cf |
|-----------|----|----|----|----|----|----|----|----|
| Alumnes-o | 49 | 46 | 41 | 49 | 42 | 34 | 54 | 60 |
| Alumnes-a | 53 | 54 | 47 | 57 | 38 | 52 | 62 | 64 |
| total | 51 | 50 | 44 | 53 | 40 | 43 | 58 | 62 |

(G-6)

| Proves | Increment de +10 | Alumnes-o % | Alumnes-a % |
|--------|------------------|-------------|-------------|
| S | | 38 | 38 |
| R | | 23 | 37 |
| C | | 23 | 23 |

Com es despren de les dades del quadre anterior (G-5) les mitjanes inicials i també les finals són superiors en les alumnes (a). Destaca Raonament final gràfic (G-7).



5. Grups d'alumnes amb preferència per Batxillerat o CF

Analitzant les puntuacions individuals s'observa que els alumnes amb preferència per CF obtenen puntuacions inicials inferiors a la mitjana del grup, que en les puntuacions finals tendeixen a equiparar-se amb la mitja general.

3. CONCLUSIONS DE LA INVESTIGACIÓ

1. Respect als resultats

a/ Les mitjanes de les puntuacions finals són superiors a les mitjanes inicials (G-1) y (G-2).

b/ Pràcticament la meitat dels alumnes de la mostra de la investigació va experimentar un increment, de 5 punts o més, entre les puntuacions inicial i final. Juntament a això, a l'entorn d'un terç manté les seves puntuacions (+4 – 4), i un 20 % desminueixen la puntuació (cfr., G-3); juntament a ell, un terç incrementa les puntuacions finals en (+10 punts), (cfr., G-4).

c/ Comparant els resultats alumnes (a)- alumnes (o) en les proves aplicades, s'observa que les alumnes (a) superen a aquests en els resultats inicials i també en els finals, a la vegada que la progressió inicial - final tendeix a equiparar-se. Això, recolzaria les aportacions d' investigacions diferencials, en el sentit de major maduresa i rendiment de les alumnes (a) en edat d'Educació Secundària obligatòria (cfr., G-6). En ambdós casos, l'increment en punts entre les aplicacions inicial i final solen ser majors per a puntuacions inicials inferiors a la mitjana o pròximes a ella.

d/ Respecte a preferència d'estudis posteriors a l'Educació Secundària obligatòria (B-CF), es pot observar més puntuacions inferiors a la mitjana en alumnes amb preferència per CF, a la vegada que tendeix a equiparar-se en les puntuacions finals.

2. Respecte als contrastos dels resultats de les proves aplicats.

a/ Les mitjanes a partir de les puntuacions inicials – finals expressen un increment en ambdós tests d'avaluació del caràcter ètic.

b/ Les diferències de mitjanes és significativa a un nivell de confiança del 0,05, s dir per al 95% dels casos.

3. Altres aspectes

a/ Els alumnes i les alumnes de la mostra valoren positivament l'estudi i la reflexió sobre les qüestions de fonamentació de la dignitat de l'ésser humà, la llibertat, moralitat, i sobre la caracterització dels valors.

b/ Valoren positivament els documents audiovisuals.

c/ Va Faltar temps per a la profundització i ampliació d'activitats.

d/ L'estudi de la perspectiva ètica des de la dignitat de l'ésser humà deuria ser matèria en tots lels cursos.

e/ La pràctica inexistència d'aquesta assignatura en cursos anteriors, al menys com ensenyament sistemàtic suposa una llaguna en el currículum.

4. Seria d'interès:

a/ Realitzar treballs experimentals similars en els diversos cursos d'Educació Secundària.

b/ Contrastar el possible caràcter predictiu de les proves "Situacions" i "Caràcter" respecte a rendiment escolar.

c/ Les proves exigeixen estudis d'aprofundiment, en aspectes com l'enfocament dels instruments d'avaluació del caràcter ètic utilitzats, així com l'expressió de les qüestions i enunciats expressats en forma de doble negació. També es podria precisar més detalls en les situacions V i VII, i el criteri d'avaluació en per a la situació IV.

d/ Deuria rectificar-se la devaluació actual d'aquesta assignatura en el currículum, potenciant la seva programació i desenvolupament, com a assignatura del seminari didàctic de filosofia.

e/ Respecte la metodològia material, deuria recolzar-se, juntament amb l'exemplificació i les explicacions del professor, la utilització de materials diversos: textos, premsa, documents vídeo, estudis monogràfics, així com visites a centres d'interès humà.

4. PROPOSTA PER A L'ENSENYAMENT EN VALORS EN EDUCACIÓ SECUNDÀRIA I EN BATXILLERAT

4.1. LA DIGNITAT DE L'ÉSSER HUMÀ COM A BASE DE L'ÈTICA

"El deure ser", objecte d'estudi de l'Ètica, és una de les qüestions fonamentals amb què s'enfronta l'ésser humà: ¿qui és?, juntament d'altres com, ¿què és la realitat i el seu coneixement?, i, també, ¿què duc fer?

Sent l'educació el procés en què cada persona pot desenvolupar les seves potencialitats és capital acertar en el seu punt de sortida i també en el procés i en l'arribada. Les diverses concepcions ètiques deurien expressar-ho amb claretat. Davant pretendides asèpsies, indiferències i indeterminismes, afirmem que aquestes opcions són ja una posició, i davant les quals els fets i la raó estan exigint la contrastació. Un criteri fort serveix de validació: l'equilibri en la vida de les persones i de la societat, que es deuria manifestar en sensibilitat, racionalitat, comunicació, llibertat, respecte, humanització, (...) felicitat.

En l'educació actual, amb noves sensibilitats i també amb exigències de rectificació, s'estan demanant actuacions que respectin la realitat, la sensatesa i la racionalitat. Una d'ells és recuperar el sentit de l'educació tenint com a realitat les persones, que o les ajuda en la seva humanització o no arriba a la categoria de tal. Juntament a ell, és necessari superar el reduccionisme en l'ensenyament de l'Ètica que estableix l'ajust social dels alumnes com a la seva finalitat principal.

Enfrot d'interpretacions de relativisme i convencionalisme ètics, afirmem que "el deure ser" de la persona humana singular no procedeix de la societat, ni consisteix en l'ajustament d'aquella a aquesta, sinó al contrari: que el moral té les seves arrels en el bé humà, que la persona pot conèixer i realitzar. El bé de la societat ho és, si respecta l'ordre de lo real i el bé de la persona.

L'opció que presentem parteix de la clarificació de la singularitat i dignitat de l'ésser humà què tendeix al desenvolupament de les seves potencialitats i amb elles a la realització de valors humans.

Des d'aquest enfocament realista i obert, l'ensenyament d'una Ètica filosòfica, deuria recolzar la consecució d'algunes finalitats que enunciem a continuació.

4.2. FINALITATS

- Caracteritzar l'ésser humà com ésser viu singular pel seu ésser de persona.
- Aprofundir en el coneixement de l'ésser humà capaç de conèixer, preferir i rectificar la seva acció intencionalment.
- Descobrir les pròpies capacitats i la llibertat en la realització personal i en les diferents etapes de desenvolupament.
- Identificar-se com a subjecte moral i relacionar consciència – acció.
- Afavorir el desenvolupament moral des de el coneixement, la reflexió, el raonament i el compromís.
- Descobrir els ideals i valors capaços d'humanitzar la realitat, la ciència, la tècnica, la relació amb la natura i els àmbits de convivència.
- Descobrir i caracteritzar valors en els àmbits familiar, d'amistat i en la societat.
- Conèixer diverses respostes històriques al "deure ser de l'ésser humà".
- Afavorir la reflexió ètica davant comportaments i situacions.
- Valorar la importància i transcendència de les declaracions de drets humans i del seu respecte efectiu.
- Fomentar la búsqueda de solucions humanes a reptes actuals (ciència, desenvolupament, investigació, tecnologia).
- Fomentar la iniciativa davant noves sensibilitats (natura, desenvolupament humà, solidaritat).
- Analitzar situacions de conflicte i raonar posibls solucions.
- Participar i promoure àmbits de coneixement, convivència i solidaritat.

- (...)

4.3. CONTINGUTS

EDUCACIÓ SECUNDÀRIA OBLIGATÓRIA

1er cicle

ÈTICA 1r: VALORS I DESENVOLUPAMENT PERSONAL

1. L'ésser humà un ser viu únic i singular: naturalesa – llibertat - cultura
2. Un ésser de potencialitats: herència, ambient i educació
3. L'ésser persona primer valor.
4. Sensibilitat, afectivitat intel·ligència i llibertat.
5. El coneixement propi, l'acceptació i estima.
6. El to de vida i valors que ho configuren: objectivitat, sinceritat, força, recidumb, alegria...
7. Deures de l'ésser humà: per la seva sensibilitat, per la seva intel·ligència i voluntat, per la seva sociabilitat.
8. La família i realització de valors: gratitud, col·laboració, respecte, ajuda...
9. Infància i creixement. Diversitat, respecte i solidaritat. Els drets del nen.
10. Estudi dels drets fonamentals a la vida, a l'integritat, a un desenvolupament humà.

ÈTICA 2n: VALORS EN LA CONVIVÈNCIA I LA SOLIDARITAT

1. Sociabilitat de l'ésser humà. Procés de socialització.
2. La convivència en l'escola: laboriositat en l'estudi. La participació a l'escola.
3. El companyerisme i les seves exigències: acceptació, sinceritat, respecte, ajuda, lealtat objectivitat, criteri propi.
4. La generositat i l'amistat.
5. L'ús de les coses: gust i moderació.
6. Espais de convivència. Formes d'associacionisme juvenil.
7. Pares i adolescents.
8. La rebel·lió i la contestació de la joventut.
9. Justícia i solidaritat.
10. Els drets humans: la seva situació actual. Llums ombres. Agressions als drets fonamentals. Cap a la justícia i la solidaritat internacional.

2n cicle

ÈTICA 3r: EL VALOR DE LA LLIBERTAT

1. La llibertat com capacitat de realitzar els valors. Llibertat i llibertats.
 - L'acció voluntària
 - La llibertat humana com a llibertat encarnada.
2. El món interior de l'adolescent.
3. La llei moral i el seu coneixement.
 - Bé humà i moralitat.
 - La consciència moral i la seva formació.

4. Moralitat i llibertat.
5. Legalitat i moralitat.
6. La felicitat humana: Models, concepcions i respostes.
7. Ideals, valors, virtuts i realització personal.

ÈTICA, 4t: REFLEXIÓ I ARGUMENTACIÓ ÈTIQUE

1. Ètica i veritat. Capaç de conèixer la veritat.
 - Estats subjectius.
 - Ideals, valors, cultura i histria.
 - Universalitat de l'ho moral.
 - Relativisme i subjectivisme.
 - Dimensions del llenguatge humà.
2. Els actes voluntaris.
 - Moments de la llibertat i de l'acció: fi, deliberació – decisió, ejecució, rectificació.
 - Els judicis morals.
3. Sistemes ètics
 - Ètiques del bé, del plaer, emotivitat, del deure, utilitat, consensualisme.
4. Dilemes i argumentació ètica sobre:
 - El valor de la vida humana i les seves agresions.
 - La sexualitat humana.
 - El respecte de la naturalesa física
 - El treball com a un bé, un dret i un deure.
 - El destí dels béns econòmics.
 - Solidaritat i bens culturals, econòmics, sanitaris, ciència i tècnica.
 - Formes d'organització social i política.

BATXILLERAT

1ER. CURS

ÉTICA DEL TREBALL, DE LA INVESTIGACIÓ DE LA TÈCNICA

1. Unitat i implicacions del coneixement i l'acció: realització dels valors humans.
2. El Treball humà. Dimensions.
 - El treball humà: font i àmbit de valors
 - El capital al servei del treball
 - Funció social de la propietat
 - Ètica professional: justícia i injustícies
3. L'empresa.
 - Organització i finalitat
 - Els contractes de treball
 - Drets i deures reconeguts en les lleis laborals

- La negociació laboral i els conflictes
4. Les associacions professionals i sindicals.
 5. Ciència, investigació, tècnica i desenvolupament humà.
 - Àmbits i unitat del coneixement
 - Investigacions en biologia
 - Investigacions en medicina
 - Investigacions en psicologia
 - Investigacions agroalimentàries
 - Conservació i deterior del medi ambient
 - Investigacions espacials
 6. Ciència, tecnologia i qualitat de vida.

2n CURS

ÈTICA, SOCIETAT I POLÍTICA

1. Intersubjectivitat, sociabilitat i societat.
2. Naturalesa de la societat i formes d'organització.
3. Legalitat i legitimitat del poder polític.
4. La democràcia com procediment.
5. Estat democràtic de dret.
6. El bé de la societat: La justícia social.
7. Les lleis i la seva obligatorietat. Objeció i desobediència civil.
8. La comunitat internacional: respecte, justícia i solidaritat.
9. Marc legal: Organitzacions internacionals.

4. 4. METODOLOGIA

Tot valor té el seu model que en l'educació i desenvolupament personal actua a la manera de descobriment, atracció i força per a l'acció. Un fet, una experiència, un text escrit, un document audiovisual, una visita, una situació (...), tenen la força de l'exemplificació, des del descobriment. Altres etapes en l'educació en valors, com la reflexió – interiorització, compromís - realització, poden afavorir per l'anàlisi, el diàleg, la reflexió i l'argumentació. La culminació per l'acció, fortaleix tot el procés: s'aprèn a ser sincer dient la veritat; s'aprèn a ser solidari amb actes d'ajuda i servei. I, això, en diferents situacions vitals, àmbits i circumstàncies, que posaran en joc l'unitat de la vida i el grau de compromís en la realització dels valors. Parafraçant a Aristòtil, en la seva Ètica a Nicòmac, expresem que no es tracta de conèixer qué són els valors, sinó que realitzant-los arribem a ser més valuosos.

5. BIBLIOGRAFIA

- ABBA, G., (1992): *Felicidad, vida buena y virtud*. Eiunsa.
- ARISTÓTELES, (1985): *Ética a Nicómaco*, (4a). Traducción por Araujo, Ma. y Marías, J., CEC.
- ALMEDA, A., (1989): "L'Educació Moral a L'Ensenyament Secundari". En Symposion Internacional de Filosofia de L'Educació Comunicacions. Dpt. Ciències de l'Educació Universitat Autònoma de Barcelona. Iller. Vol
- ARNAL, J., (1989) : *Ética personalista y su enseñanza en Bachillerato*. Tesis doctoral. Facultad de Filosofía de la Universidad de Barcelona.
- BARCENA, F., (1989): "*¿Conocimiento del bien o ejercicio de la virtud? Reflexiones críticas acerca de algunos planteamientos morales reduccionistas en la educación moral*". En Symposion Internacional de Filosofía de l'Educación. Comunicacions. Dpto. Ciències de l'Educació. Universitat Autònoma de Barcelona. Iller.vol.,
- BOLÍVAR, A., (1993): *Diseño curricular de Ética para Secundaria*. Síntesis.
- BUENDIA E., Y otros, (1993): *Análisis de la investigación educativa*. U. Granada.
- CAPARÓS, JM^a., (1999): *El cine en nuestros días*. Rialp.
- CARDONA, C., (1987). *Metafísica del bien y del mal*. Madrid. Rialp.
- CARDONA, C., (1990). *Ética del quehacer educativo*. Rialp p.
- CARRASCO, J-B., (2000): *Aprendo a investigar en educación*. Rialp.
- CARRERAS, LL., Y otros (1999): *Cómo educar en valores*. Narcea.
- CHOZA, J., (1988): *Manual de antropología filosófica*. Rialp.
- COLL, C. y otros, (1992): *Los contenidos de la reforma*. Santillana.
- CONTRADRIOPOPOULOS y otros, (1991): *Preparar un proyecto de investigación*. SG-editores.
- CORTINA, A., ESCÁMEZ, J., PÉREZ DELGADO, E. (1996): *El mundo de los valores*. Consellería de Cultura G. Valenciana.
- Del RINCÓN, D., (1981) *Análisis de los componentes motivacionales en el desarrollo de la personalidad ética*. Tesis doctoral. Universidad de Barcelona.
- DEL RINCÓN, D., ARNAL J., LATORRE, A., SANS, A., (1995).: *Técnicas de investigación en CC. SS*. Dykinson.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT, (1992): "*Currículum d'Educació Secundària Obligatoria*", Decret 96/1992 (DOGC, 15.05.92). : "*Crèdits variables ESO*", Decret 75/96 (DOGC 11.03.1996). "*Organització i avaluació ESO*", (ordre 3.06.96 (DOGC, 11.03.96)'. "*ampliacions crèdits d'Ética*", (Ordre de 17.06. 1999).
- DERISI,O.N., (1969): *Los Fundamentos metafísicos del orden moral*. (3a). CSIC.
- DÍAZ, C., (2001): *Las claves de los valores*. Eiunsa.

- FORMENT, E., (1982): *Ser y persona*. UB.
- FROSSARD, A., (1994): *Preguntas sobre el hombre*. Rialp.
- GAMBARA, H., (1995): *Diseño de investigaciones*. McGraw-Hill.
- GARCÍA HOZ, V., (1976): "Test de Reacción Valorativa" (en *Bordón*, pg. 245-265).
- GARCÍA MORENTE, M., (1951): *Fundamentos de filosofía*. (3ª). Espasa-Calpe.
- GIL, R., (1998): *Valores humanos y desarrollo personal. Escuela española*.
- GOMEZ PEREZ, R., (1980): *Problemas morales de la existencia humana*.
Magisterio español.
- GRISEZ-RUSSELL, G., (1996): *Ser persona. Curso de ética*. Rialp.
- HAGHURST, Y TABA, (1972): *Carácter y personalidad del adolescente*. Morava.
- IBAÑEZ MARTIN, (1988): "Dignidad y Progreso"
- ILLANES, (1980) : "Presentación" (en *Ética y Teología ante la crisis contemporánea*)
Eunsa.
- ISAACS, D., (1980). *La educación de las virtudes humanas*. (T,I,II).(12ª). Eunsa.
- LATORRE, DEL RINCÓN, ARNAL, J., (1996): *Bases metodológicas de la investigación educativa*. Grupo-62.
- LÓPEZ QUINTÁS, A. (1993): *La formación por el arte y la literatura*. Rialp.
- MAcINTYRE, A., (1992): *Tras la virtud*. Crítica.
- MARÍAS, J., (1996): *La persona*. Alianza Editorial.
- MARÍN IBÁÑEZ, R., ((1993): *Los valores, un desafío permanente*. Cincel.
- MAURI, M., (1987): *La búsqueda del bien*. Barcelona. Casals.
- MAURI, M.,(1992). *Les virtuts en el pensament contemporani*. Drac.
- NEUSCHÄFER, Hans-Jörg, (1999): *La ética en el Quijote*. Gredos.
- NIETO, S., GONZÁLEZ, J., (2001): "Un modelo bidimensional para el análisis de valores en la literatura infantil" (en *X Congreso Nacional de Investigación educativa*, La Coruña, pg. 166-173). Aidipe.
- OLIVEROS, F., (1997). *Educación con biografías*. Eunsa.
- PALACIOS, L-E., (1977): "La persona humana"..(En la filosofía en el BUP). Dorcas.
- PANIEGO, J-A., (1999). *Cómo podemos educar en valores*. (2ª). CCS.
- PIEPER, J. (1988). *Las virtudes fundamentales*. (3a). Madrid. Rialp
- PLATÓN, (1974): *Obras completas*. Madrid. Aguilar.

- PUIG, J-M^a, ((1995): *La educación moral en la educación secundaria*. Horsiri.
- REPETTO., eE., y otros , (1977): *Pedagogía experimental*. UNED.
- RODRÍGUEZ LUÑO, A., (1991): *Ética general*. Eunsa.
- ROJAS, E., (1994): *La conquista de la voluntad*. Temas de Hoy.
- ROJAS, E., (2001): *El amor inteligente*. Temas de hoy.
- ROMERO, E., (2000): “ *Educación en valores a partir de los clásicos*”. En Rv Internacional d’Humanitats n. 3., p. 89-109, UAB.
- RUIZ RETEGUI, A., (1989): *La ciencia y la fundamentación de la ética*. Eunsa.
- SISON, A., (1992): *La virtud: síntesis de tiempo y eternidad*. Eunsa.
- TORELLÓ, (1972): *Psicología abierta*. Rialp.
- QUINTANA, J-M^a , (1987): *La educación moral : sus problemas*. CC.EE.
- QUINTANA, J-M^a (1998): *Pedagogía axiológica. La educación en valores*. Dykinson.
- URTEAGA, J., ((1998): *Siempre alegres*. (17^a). Rialp.
- VALORES – EDUCACIÓN: cfr., en buscadores Internet: Google.com; encuentra.com; hispavista.com; vindio.com; latanguia.com; navegalia.com; msn.es; (...).
- VÉLAZ de MEDRANO y otros ,(1993): *Investigaciones educativas*. CIDE
- VIDAL, M., (1984): *Moral de actitudes: I moral fundamental*. I. PS.
- VILLAPALOS, G., LÓPEZ QUINTÁS, A., (1997): *El libro de los valores*. (3^a). Planeta.
- VILLAPALOS, G., SAN MIGUEL, E., (2001): *Los valores de los grandes hombres*. Planeta.
- YEPES, R., (1996): *Fundamentos de antropología*. 2^a. Eunsa.

VÍDEOS:

| |
|--|
| ACCIÓN FAMILIAR (1999): La libertad. Premio CE. |
|--|

- AUGUST, Bille , (1998). *Los miserables*. Vídeo.
- CLAVELL, James, (1967): *Rebelión en las aulas*. Vídeo.
- GOLD J., (1983): *Sakharov*. Vídeo.
- HUGH, Hudson ,(1981):*carros de fuego* Vídeo.
- JOFFÉ, Ronald, ((1984): *los gritos del silencio* . Vídeo.
- ISSACS, D., 2000):*Las virtudes humanas*. 6 videos.
- Medios audiovisuales, U. Navarra.
- RAY, Nicholas (1955). *Rebeldes sin causa*. Vídeo.
- SHAVELSON, M., (1968): *Nuestros, tuyos, míos*. Vídeo.
- STEVENS , G., (1959): *Diario de Anna Frank*. Vídeo.
- ZINNEMANN, Fred, (1966): *un hombre para la eternidad*. Vídeo.